

УДК: 347.921:347.68(477)

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ПРОТИ ВИМОГ КРЕДИТОРА В ПАСИВНИХ СОЛІДАРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Трут Д. В.

ад'юнкта кафедри цивільного права і процесу

Національної академії внутрішніх справ

Розглянуто різновиди та надано рекомендації щодо вдосконалення правового регулювання заперечень проти вимог кредитора в пасивних солідарних зобов'язаннях.

Рассмотрены разновидности и даны рекомендации по совершенствованию правового регулирования возражений против требований кредитора в пассивных солидарных обязательствах.

Considered varieties and provided recommendations to improve regulation of objections on creditor's claims in passive joint and several obligations.

Ключові слова: загальні заперечення, заперечення переважно особисті, заперечення виключно особисті, прострочення кредитора, прощення боргу.

Відомо, що множинність осіб у солідарних зобов'язаннях може утворитись як на стороні боржника (пасивна солідарна множинність), так і на стороні кредитора (активна солідарна множинність).

Згідно з ч. 1 ст. 543 ЦК України у разі солідарного обов'язку боржників (солідарних боржників) кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі як від усіх боржників разом, так і від будь-кого з них окремо.

Таким чином, солідарність на стороні боржників (пасивна солідарність) означає, що кредитор сам визначає, до кого саме звернути стягнення і яким чином (розділити його між боржниками або об'єднати його по відношенню до всіх). Як правило, кредитору достатньо пред'явити тільки один позов, незважаючи на множинність боржників в солідарному зобов'язанні [14, 63]. В.П. Грибанов вказує, що такі зобов'язання близькі до приказки «один за всіх і всі за одного» [7, 310].

Однак, недостатньо дослідженими є питання, пов'язані з засобами захисту солідарних боржників проти вимог кредитора. Залишається не вирішеними значна кількість питань, пов'язаних з різновидами, порядком та наслідками винесення заперечень проти вимог кредитора зі сторони солідарного боржника/боржників.

Загалом, окреслені питання вивчали такі відомі вчені, як: К. Анненков, М.І. Брагінський, В.П. Грибанов, Р.А. Майданик, Л.Ж. Морандьєр, І.Б. Новицький, С.В. Сарбаш, І.Н. Трепіцин та інші.

Метою цієї статті є з'ясування та дослідження різновидів, особливостей, порядку та наслідків винесення заперечення проти вимог кредитора в солідарному пасивному зобов'язанні.

С.В. Сарбаш зазначає, що кредитор зазвичай вимагає виконати зобов'язання в найбільш заможного боржника в припущенні, що він в змозі виконати зобов'язання в цілому (за всіх боржників). Це дозволяє заощадити час і витрати на витребування (отримання) виконання, мінімізувати можливе прострочення і, отже, зменшити збитки кредитора. Для кожного з боржників солідарність означає, що жоден з них не може відмовлятися від звернення стягнення, посилаючись на бездіяльність інших боржників або необхідність залучення до зобов'язання інших солідарних боржників [12, 34].

Відповідно до ч. 2 ст. 543 ЦК України кредитор, який одержав виконання обов'язку не в повному обсязі від одного із солідарних боржників, має право вимагати недоодержане від решти солідарних боржників. Солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний у повному обсязі. Дана норма, в силу якої солідарні боржники залишаються зобов'язаними до тих пір, поки зобов'язання не буде виконане в повній мірі, є гарантією захисту інтересів кредитора [5, 426].

Втім, у певних випадках законодавець передбачає можливість боржника висунути *заперечення проти вимог кредитора*. В даному випадку йде мова не про заперечення у прямому сенсі цього слова, а в справжніх і наявних засобах захисту [11, 246].

Така можливість передбачена як при активній множинності (ст. 542 ЦК України), так і при пасивній (ст. 543 ЦК України). Слід пам'ятати, що порядок та особливості заперечення боржника проти вимог кредитора при пасивній множинності та заперечення боржника при активній - різняться. Розглянемо більш детально заперечення саме в солідарних пасивних зобов'язаннях.

В літературі допускають три категорії заперечень, які можуть бути протиставлені солідарним боржником чи боржниками до вимог кредитора: загальні, переважно особисті і виключно особисті (персональні заперечення) [9, 712; 11, 449-450].

Так, *загальні заперечення* – це ті, які можуть бути заявлені до кредитора в повному обсязі будь-яким солідарним боржником [9, 712]. Характер «загальності» є наслідком принципу єдності предмета зобов'язання, а, відтак, стосується природи спільного боргу.

Наприклад, такими запереченнями є посилання на невиконання зустрічного обов'язку кредитором або ті, які є наслідком виконання або заміни виконання (платіж, новація, відмова від права вимоги, зроблена по відношенню до всіх боржників, а також посилання на залік, після здійснення такого одним із боржників) [11, 450]. Сюди ж потрібно також віднести заперечення, що ґрунтуються на умові та строку - якщо загальна умова чи загальний строк виконання зобов'язання для всіх боржників ще не настав (не настала), то кредитор не вправі звернутись за виконанням до жодного з них.

Доповнює перелік можливих загальних заперечень І.Б. Новицький, який відносить сюди випадок, при якому загальний для всіх солідарних боржників договір, на якому і засновується солідарність, виявляється недійсним внаслідок недотримання форми, недієздатності кредитора, незаконності змісту [10, 209].

До загальних, посилаючись на німецьких науковців, можна віднести заперечення, яке ґрунтується на простроченні кредитора, бо прострочення, допущене кредитором по відношенню до одного з солідарних боржників, поширюється і на інших боржників [6, 232].

Вказана думка німецьких юристів є цікавою, адже українське законодавство залишає відкритим питання - чи поширюються наслідки прострочення кредитора на інших солідарних боржників? З однієї сторони ми можемо послатись на множинність зв'язків в солідарному зобов'язанні, відтак, дати негативну відповідь. Але з іншої сторони – виконання зобов'язання одним з солідарних боржників звільняє від зобов'язання інших, таким чином логічно припустити, що у випадку прострочення в прийнятті виконання зобов'язання, допущеного кредитором, наслідки повинні поширюватись і на інших. Тим більше, що даний кредитор є спільним для всіх.

В світлі сказаного, на нашу думку, необхідно доповнити ЦК України наступним положенням: «Прострочення, допущене кредитором по відношенню до одного з солідарних боржників, поширюється на інших боржників».

Як вбачається, заперечення проти вимог кредитора є правом боржника. Однак, на нашу думку, в певних випадках право боржника висувати «загальні» заперечення повинне трансформуватись в обов'язок. Іншими словами, боржник, який має «загальне» заперечення проти вимог кредитора, не просто має право ним скористатись, а зобов'язаний, оскільки такою бездіяльністю він поставить інших боржників в невідгідне становище.

Цивільне законодавство України не містить вказівок на той випадок, коли один з боржників, маючи спільне для всіх заперечення проти вимоги кредитора, не скористався ним. Вважаємо, що такого боржника слід позбавити права на регрес до решти боржників у зв'язку з його бездіяльністю.

В літературі висловлюється думка про те, що боржник позбавляється права регресу, якщо своєю поведінкою (дією або бездіяльністю) він погіршив становище інших боржників. Наприклад, виконуючи солідарне зобов'язання, боржник не врахував тієї обставини, що сам кредитор не виконав свого зобов'язання, відтак, проти його вимоги могло бути зроблено заперечення [10, 209-210].

Як правильно вказує В.І. Синайський, такий боржник зобов'язаний висунути проти вимог кредитора заперечення, яке належить всім боржникам, в протилежному випадку він відповідає за це перед іншими боржниками [13, 304]. Тобто, такий боржник не може погіршити становище інших.

Цивільне законодавство інших країн прямо врегульовує вказаний вище випадок. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1686 Цивільного закону Латвії: «Якщо солідарний боржник, який здійснив оплату, діяв зі злим умислом, то він у результаті цього втрачає право на відшкодування від інших» [3]. Вважаємо за необхідне встановити аналогічне правило і в українському законодавстві.

Заперечення переважно особисті невідомі українській цивілістичній науці. Їх виділяє французька цивільно-правова доктрина. На заперечення переважно особисті може послатися той, у кого вони виникли, а всі інші боржники – лише в частині. Такого виду заперечень українське цивільне законодавство також прямо не встановлює, натомість такі випадки прямо передбачені Французьким цивільним кодексом (надалі – «ФЦК»).

Так, Е. Годеме виділяє два таких види заперечень:

- 1) поєднання в одній особі одного з солідарних боржників і кредитора;
- 2) відмова від права вимоги або прощення боргу по відношенню до одного з солідарних боржників [8, 450].

Щодо першого випадку, відповідно до ст. 1209 ФЦК: «Якщо один з боржників стає єдиним спадкоємцем кредитора або якщо кредитор стає єдиним спадкоємцем одного з боржників, то злиття (боржника з кредитором) погашає солідарне зобов'язання лише в частині і частці боржника або кредитора» [2].

Український ЦК зберігає мовчання з даного приводу, задовольняючись загальним положеннями ст. 606 ЦК України, відповідно до якої зобов'язання припиняється поєднанням боржника і кредитора в одній особі [1]. Виникає запитання: коли в солідарному зобов'язанні беруть участь більше ніж два боржника і має місце поєднання кредитора і одного із солідарних боржників в одній особі (наприклад, при спадкуванні, злитті двох юридичних осіб, уступці права вимоги одному

з солідарних боржників) – чи означатиме це припинення зобов'язання і виникнення права регресу до решти боржників, чи все таки буде мати погашення зобов'язання в частині?

Відповідь на поставлене питання очевидна, зважаючи на положення ст. 606 ЦК України. В такому випадку зобов'язання припиниться повністю і уже в порядку регресу даний «новоутворений» кредитор буде мати змогу отримати решту з інших боржників, от тільки таке регресне зобов'язання буде уже не солідарним, а частковим.

Ми ж не вбачаємо підстав та необхідності втрати солідарності при поєднанні одного з боржників та кредитора, тому пропонуємо встановити в ЦК України аналогічне правило, яке містить ст. 1209 ФЦК: «У випадку поєднання боржника та кредитора в одній особі, солідарне зобов'язання погашається лише в частці, яка б належала внаслідок виконання зобов'язання такому кредитору як належне, або яку б такий боржник мав сплатити в якості регресу».

Відмова від права вимоги або прощення боргу по відношенню до одного з солідарних боржників, на думку Е. Годеме, дозволяє всім решта солідарним боржникам послатись на відмову, але не в повній сумі, а в частині [8, 450].

Так, відповідно до ст. 1285 ФЦК «Відмова від права або звільнення від обов'язку на підставі договору, вчинені на користь одного зі своїх солідарних боржників, звільняє всіх інших, крім тих випадків, коли кредитор прямо зберіг за собою свої права проти цих останніх. В останньому випадку він може вимагати сплати йому боргу лише за вирахуванням частини того, кого він звільнив від боргу» [2].

Відповідно до ЦК України прощення боргу є одним зі способів припинення зобов'язання. Однак, такого інституту як відмова від права вимоги наш ЦК не передбачає. На основі сказаного виникає питання: чи означатиме прощення кредитором боргу одному з солідарних боржників - прощенням такого боргу і всім решта солідарним боржникам? Стаття 605 ЦК України, відповідно до якої зобов'язання припиняється внаслідок звільнення (прощення боргу) кредитором боржника від його обов'язків, якщо це не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора [1], відповіді на дане запитання не дає.

І.Б. Новицький вважає, що прощення боргу одному солідарному боржнику не має відношення до інших, але при цьому це не позбавляє права інших звертатись з правом регресу до нього після виконання зобов'язання [10, 212]. Іншими словами, прощення боргу буде мати ті ж наслідки, що і відмова від права вимоги.

Ми вважаємо дане твердження не зовсім прийнятним, адже яким чином виникне право регресу у інших солідарних боржників, якщо основне солідарне зобов'язання для прощеного боржника припинилося до його виконання? Прощений боржник перестав бути суб'єктом зобов'язального правовідношення, на основі якого виникає регресне зобов'язання. На нашу думку, при існуючому правовому регулюванні даних відносин ЦК України варто вести мову про те, що прощення боргу одному з солідарних боржників повинно означати прощення боргу і всім решта боржникам.

Вирішення даної ситуації дають німецькі юристи, - якщо кредитор зніме відповідальність з одного з боржників так, що він буде звільнений від обов'язку, то інші будуть відповідати перед кредитором за вирахуванням тієї частини або тієї суми, яку вони шляхом регресу могли б отримати з прощеного [6, 233].

Для того, щоб уникнути правової невизначеності з даного приводу, слід встановити схоже правило і у ЦК України: «У разі прощення боргу, здійснене кредитором одному з солідарних боржників, інші будуть відповідати перед кредитором за вирахуванням тієї частини або тієї суми, яку вони шляхом регресу могли б отримати з прощеного боржника».

Заперечення виключно особисті можуть бути заявлені тільки тим солідарним боржником, у якого вони виникли. Даний вид заперечення є наслідком ознаки множинності зв'язків в солідарних зобов'язаннях [8, 250]. Інші боржники не можуть висунути проти вимог кредитора виключно особисті заперечення, оскільки згідно з ч. 3 ст. 543 ЦК України: «Солідарний боржник не має права висувати проти вимоги кредитора заперечення, що ґрунтуються на таких відносинах решти солідарних боржників з кредитором, у яких цей боржник не бере участі» [1].

Тобто, можливий випадок, коли один із зобов'язальних зв'язків, який з'єднує кредитора і одного із солідарних боржників, має дефект або обмежений певною умовою або строком, яких немає у інших боржників (недієздатність одного із солідарних боржників, дефект волі одного із солідарних боржників, термін або умова щодо одного з солідарних боржників). В даному випадку інші солідарні боржники не можуть висувати заперечення ні повністю, ні частково.

Так, ст. 1671 Цивільного закону Латвії містить наступне положення: «Сутності кожного солідарного зобов'язання належить те, що воно встановлюється за однією і тією ж підставою і що у всіх учасників є один і той самий предмет виконання. Проте, як право, так і обов'язок для одного учасника може бути нічим не обумовлений, а для інших - обмежений часом і відомими умовами» [3].

Стосовно можливості встановлення різних строків виконання солідарного зобов'язання для кожного з боржників сумнівів не виникає. Зобов'язання продовжує залишатися солідарним, однак

відповідний боржник може заперечувати проти вимоги кредитора, посилаючись на його передчасність.

Цікавим буде випадок, якщо у зобов'язанні, в якому беруть участь два солідарних боржника, була встановлена умова для одного з боржників і дана умова не настає (для скасувальної, навпаки, настає). С.В. Сарбаш зазначає, що таке зобов'язання по суті перетворюється на звичайне зобов'язання, не ускладнене множинністю, і солідарність втрачається [12, 35].

Але, на нашу думку, таке твердження є не зовсім коректним, оскільки, по-перше, відкладальна умова може наступити після звернення з вимогою про виконання зобов'язання до іншого боржника, якого така умова не стосується, але до того моменту як зобов'язання буде ним виконане повністю. І, по-друге, оскільки втрата солідарності має наслідком втрату права регресу у боржника, який виконав зобов'язання, до решти боржників, то про таку «втрату солідарності» вести мову не варто.

В контексті особистих заперечень актуальним є питання заперечення у вигляді посилання на недійсність правочину по відношенню до одного з солідарних боржників (наприклад, мав місце обман чи примус). Чи має наслідком недійсність правочину щодо одного з солідарних боржників - визнання його недійсним автоматично і по відношенню до інших солідарних боржників?

Прямої відповіді на це запитання ЦК України не містить. З однієї сторони, визнання правочину недійсним по відношенню до одного з солідарних боржників (дефект волі, недієздатність, тощо) не тягне за собою недійсність по відношенню до інших солідарних боржників [4, 55], виходячи з теорії множинності зв'язків. Однак, з іншої сторони, якщо один з боржників внаслідок недійсності таким чином «вибуває», то втрачається і сенс зобов'язання: по-перше, відбувається збільшення обов'язку боржників, що залишились, адже вони вже не зможуть в порядку регресу стягнути їм належне з боржника, що «вибув». По-друге, як тоді бути з зобов'язаннями при неподільності предмета - як боржники, що залишились, зможуть виконати зобов'язання без боржника, що «вибув»?

Відтак, на нашу думку, в ЦК України слід встановити положення, відповідно до якого: «Визнання правочину недійсним по відношенню до одного з солідарних боржників не має наслідком визнання такого правочину недійсним по відношенню до інших. Інші солідарні боржники будуть відповідати перед кредитором за вирахуванням тієї частини або тієї суми, яку вони, шляхом регресу, могли б отримати з боржника, щодо якого було визнано правочин недійсним. В солідарних зобов'язаннях з неподільним предметом визнання правочину недійсним щодо одного з солідарних боржників має наслідком визнання його недійсним і по відношенню до інших».

Стосовно розмежування заперечень загальних і особистих слід звернути увагу на особливості припинення зобов'язання шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог. Оскільки зустрічна вимога боржника ґрунтується на його особистих взаєминах з кредитором, пред'явити його до зарахування може лише той боржник, якому належить дана зустрічна вимога [4, 55]. Інші солідарні боржники не мають права пред'явити до зарахування зустрічну вимогу даного боржника, яка у них особисто відсутня.

До прикладу, ФЦК в ст. 1294 містить пряму вказівку, відповідно до якої: «Солідарний боржник не може висунути у вигляді заперечення вимог того, що кредитор винен його співборжнику» [2].

Оскільки кредитор у солідарному зобов'язанні обирає самостійно боржника, на якого покладається стягнення і у визначеному ним розмірі, то лише він сам уповноважений припинити солідарне зобов'язання зарахуванням у зв'язку зі своїм однорідним зобов'язанням перед одним або декількома боржниками, заявивши про це самостійно з дотриманням вимог закону щодо зарахування (ст.ст. 601 - 603 ЦК України). Але, коли зобов'язання виконане шляхом такого зарахування, в інших солідарних боржників виникає право висувати заперечення проти вимог кредитора з посиланням на виконання зобов'язання таким способом іншим боржником.

З огляду на французький досвід, на нашу думку, ст. 544 ЦК України слід доповнити наступним положенням: «Правила ст. 544 ЦК України застосовуються при припиненні солідарного зобов'язання шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог кредитора та одного з солідарних боржників. Солідарний боржник не може висувати заперечення кредитором, посилаючись на те, що вимога може бути задоволена шляхом зарахування однорідних зустрічних вимог іншого солідарного боржника». Можливо, це і впливає із загальних положень та принципів ЦК України, але чітке регулювання даних суспільних відносин додасть правової визначеності та допоможе уникнути можливих спорів.

Таким чином, на підставі викладеного, вбачається за доцільне виділити три категорії заперечень, які можуть бути висунуті солідарним боржником чи боржниками до вимог кредитора: загальні, переважно особисті і виключно особисті.

Під загальними запереченнями слід розуміти ті, які можуть бути заявлені в повному обсязі до кредитора будь-яким солідарним боржником. Вважаємо за необхідне встановити в ЦК України правило, відповідно до якого прострочення, допущене кредитором по відношенню до одного з солідарних боржників, поширюється на інших боржників. Також вбачаємо за необхідне врегулювати питання можливості невикористання права на загальне заперечення зі сторони

боржника, до котрого була висунута вимога зі сторони кредитора. В такому випадку, на нашу думку, такий боржник повинен позбавлятися права на регрес по відношенню до інших боржників.

На заперечення переважно особисті може послатися той, у кого вони виникли, а всі інші боржники – лише в частині. Такі заперечення можуть виникати у випадках прощення боргу одному із солідарних боржників, а також поєднанням кредитора та одного із солідарних боржників в одній особі. Хоч українській цивільній правовій доктрині наразі невідомий такий різновид заперечень, вважаємо за необхідне закріпити його в ЦК України.

Заперечення виключно особисті можуть бути заявлені тільки тим солідарним боржником, в особі кого вони виникли. Таким чином, боржник не вправі заявляти заперечення у випадку наявності однорідних вимог у кредитора та іншого солідарного боржника. У випадку недійсності правочину по відношенню до одного із солідарних боржників, по відношенню до інших таке зобов'язання повинне визнаватися дійсним за вирахуванням частки боржника, що «вибув». Відтак, на недійсність правочину може посилатися лише той боржник, з особою якого така недійсність пов'язана.

Література

1. Цивільний кодекс України: від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. - 2003 р. - № 11. - Ст. 7.
2. Гражданский кодекс Франции. [Електронний ресурс]- Режим доступа:- <http://law-students.net/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=345>.
3. Гражданский закон Латвийской Республики. [Електронний ресурс]- Режим доступа: http://www.law-tax.biz/download/post_ussr/gk_latvia.pdf.
4. Анненков К. Система русского гражданского права. Права обязательственные. Т. 3 / К. Анненков – 2-е изд., пересмотр. и доп. – С.-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1901. – 495 с.
5. Брагинский М.И. Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. Кн. 1 / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский — 3-е изд., стереотипное. — М.: Статут, 2009. — 848 с.
6. Гражданское право Германии: Перевод с немецкого / Бернгефт Ф., проф. Рост. ун-та, Колер И., проф. Берл. ун-та; Под ред.: В.М. Нечаев. – С.-Пб.: Сенат. Тип., 1910. – 407 с.
7. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / Вениамин Петрович Грибанов. - Изд. 2-е, стереотип. - М.: «Статут», 2001. - 411 с. (Классика российской цивилистики).
8. Годэмэ Е. Общая теория обязательств / Евгений Годэмэ; пер. с фр. И.Б. Новицкого. - Москва : Юридическое изд-во М-ва юстиции СССР, 1948. - 510 с.
9. Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України [Текст]: навч.-практ. посіб. для студ. юрид. ф-ту / Р.А. Майданик [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Р.А. Майданика; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Юрид. ф-т, Каф. цивіл. права. - 2-ге вид., переробл. та допов. - К.: Юстініан, 2010. - 1007 с.
10. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательствах [Текст] / И.Б.Новицкий, Л.А.Лунц. – М.: Юр.лит., 1950– 418 с.
11. Пляниоль М. Курс французского гражданского права: Ч. 1: Теория об обязательствах; Ч. 2: Договоры. Перевод с французского. Ч. 1-2: Вып. 1-6 / М. Пляниоль; Пер. и предисл.: Гартман В.Ю. - Петроков: Изд. тип. С. Панского, 1911. - 1010 с.
12. Сарбаш С.В. Обязательства с множественностью лиц и особенности их исполнения / С.В. Сарбаш - М.: Статут, 2004. — 112 с.
13. Синайский В.И. Русское гражданское право / Василий Иванович Синайский. – М.: Статут, 2002. – 638 с.
14. Трепицын И.Н. Гражданское право губерний Царства Польского и Русского в связи с Проектом гражданского уложения: Общая часть Обязательственного права / И.Н. Трепицын, проф. – Варшава: Тип. Варш. учеб. окр., 1914. – 363 с.